

INHOUDSOPGAVE

‘Redactioneel’ 1

Hannie Vermeer-Pardoën ‘Inleiding’ 2

‘Brieven uit Italië’, vertaald door Hannie Vermeer-Pardoën 4

REDACTIONEEL

Nummer 31 van *Faicts & Dicts* is opnieuw bijzonder. In 1682 nam Wieringa de *Lettres d’Italie* gedeeltelijk in zijn vertaling van Rabelais op, en tot heden moest men het daar mee doen. Dat wil zeggen: je kon de brieven gaan inzien in een van de weinige Nederlandse bibliotheken die een exemplaar van Wieringa’s Rabelais-vertaling in hun collectie hebben. Daar is nu – althans voor de leden van de Rabelais-club ‘Fay ce que voudras’ – verandering in gekomen. Van de drie brieven die Rabelais vanuit Rome schreef aan Geoffroy d’Estissac, een van zijn beschermheren, heeft Hannie Vermeer-Pardoën een frisse, nieuwe vertaling gemaakt, waardoor deze een stuk toegankelijker zijn geworden. In haar inleiding gaat zij bovendien kort in op de inhoud en de stijl van de brieven, die een heel andere schrijver laten zien dan die van de *Pantagruel*.

Ik heb een Brief ontvangen van den Heer van *Sint Cerdos*, geschreven uyt *Dijon*; door den welken hy my weet doet van ’t geding dat hy heeft hangende alhier voor ’t Hof van *Romen*: Ik soud hem daar op geen bescheyd durven schrijven, om my zelve niet in de waag-schaal te stellen van in ongemeene moeylijkheden te vervallen. Maar ik bemerk wel dat hy het beste recht van de wereld heeft; en dat men hem openbaarlijk onrecht doet.

Doch hy diende hier self wel by de werken te wesen: want daar en is geene rechtzaake zoo rechtvaardig, die niet verlooren wort [...]

Vermeer-Pardoën heeft de editie Huchon (1994) gebruikt, en in principe daarvan ook het notenapparaat overgenomen; een enkele keer wordt uitgeweken naar de editie Demerson (1973). Andere gebruikte bronnen zijn de *Lettres écrites d’Italie par François Rabelais (Décembre 1535-Février 1536)*. Nouvelle édition critique, avec une introduction, des notes et un appendice par V.-L. Bourrilly (Honoré Champion / Librairie de la Société des Études Rabelaisiennes, Parijs 1910); en Richard Coopers *Rabelais et l’Italie* (= *Études Rabelaisiennes XXIV*) (Librairie Droz, Genève 1991). Voor meer informatie verwijzen we naar deze edities en publicaties. In de opmaak, tot slot, is hier en daar een wijziging aangebracht, voornamelijk om de leesbaarheid te vergroten. Zo vindt men een paar maal een alineascheiding waarnaar men in de editie-Huchon vergeefs zal zoeken. (MB)

INLEIDING

door Hannie Vermeer-Pardoën

Zoals alle humanisten in zijn tijd wilde Rabelais niets liever dan een reis naar Rome maken om daar met eigen ogen de overblijfselen van de Grieks-Romeinse beschaving te kunnen zien en om kennis te maken met de geleerden en kunstenaars van de Italiaanse Renaissance. De gelegenheid deed zich voor in 1534. Rabelais was toen nog officieel als secretaris in dienst van zijn beschermheer, bisschop Geoffroy d'Estissac, abt van het klooster der benedictijnen in Maillezais, tot welke orde Rabelais in theorie behoorde. In feite was hij echter al sinds enige jaren als arts verbonden aan het ziekenhuis van Lyon. Als in 1534 een andere beschermheer van Rabelais, de bisschop van Parijs Jean du Bellay, met een diplomatieke missie naar Rome moet vertrekken, vraagt hij Rabelais hem als lijfarts te vergezellen. Deze neemt het aanbod met beide handen aan en zegt zijn functie in Lyon op. Hij brengt twee vruchtbare maanden in Rome door. Maar er volgen nog meer reizen naar de Heilige Stad. In 1535 vergezelt hij Du Bellay opnieuw naar Rome, waar deze de kardinaals-hoed in ontvangst gaat nemen en ook nu weer een diplomatieke missie moet vervullen. Een derde reis vindt plaats in de jaren 1547-1548.

Tijdens deze reizen heeft hij brieven in het Latijn en in het Frans geschreven, maar daarvan zijn de meeste verloren gegaan. Van de in het Frans geschreven brieven zijn er drie bewaard gebleven, die wij hier in vertaling laten volgen. Ze zijn alle drie geschreven tijdens het tweede verblijf in Rome in de jaren 1535-1536.

Uit deze brieven, gericht aan Geoffroy d'Estissac, wordt niet goed duidelijk in wiens dienst Rabelais nu eigenlijk staat. Hij behoort tot het gevolg van Du Bellay en eet aan diens tafel, maar hij woont in een gehuurde kamer en moet voor zijn eigen meubels en kleren zorgen. Als hij geld nodig heeft, richt hij zich tot d'Estissac. Ook blijkt dat hij zo af en toe handelt in opdracht van deze bisschop. Een ding is zeker: hij tracht zo goed mogelijk verslag uit te brengen van de politieke gebeurtenissen in Rome en in Italië. Natuurlijk komen er ook andere zaken aan de orde, zoals zijn financiële omstandigheden, de wijze waarop hij het verzenden van berichten en pakjes organiseert, de stappen die hij doet bij het Vaticaan om dispensatie te krijgen voor het feit dat hij zijn klooster heeft verlaten, en niet te vergeten de details over de zaden die hij stuurt. Maar de politieke verwickelingen nemen toch het grootste deel van de brieven in beslag.

De politieke situatie in het Europa van die tijd was dan ook uitermate ingewikkeld. Frankrijk was als het ware ingesloten door het rijk van Karel V, wiens macht zich zo langzamerhand had uitgebreid over de gehele wereld. Hoewel Karel V en Frans I bepaalde belangen gemeen hadden, zoals hun strijd tegen de Hervorming, zagen zij elkaar toch vooral als rivalen. Beiden maakten aanspraak op bepaalde delen van Italië en op grensgebieden zoals Savoye en Bourgondië. Steeds dreigde er oorlog. Tussen die twee vorsten in stond de paus met zijn eigen belangen, die deels samenvielen met die van Karel V en deels met die van Frans I.

Dan was er de kwestie Engeland. Paus Paulus III wilde een bul uitvaardigen tegen Hendrik VIII, omdat deze volgens het kerkrecht echtbreuk en bigamie had gepleegd door Catharina van Aragon te verstoten en met Anna Boleyn te trouwen. Hendrik zou worden geëxcommuniceerd en hij zou zijn rijk kwijtraken. Frankrijk, dat Engeland nodig had in zijn strijd tegen het protestantisme en dat bovendien economische belangen had, trachtte in de persoon van Du Bellay te bemiddelen tussen de paus en Hendrik. Karel daarentegen wilde wel dat de bul zou worden uitgevaardigd. Toen er dan ook een gerucht de ronde deed dat Catharina van Aragon gestorven was, waardoor de beschuldiging van echtbreuk en bigamie zou komen te vervallen, hield Karel alle berichtgeving uit Frankrijk en Engeland daaromtrent tegen.

Ook de geweldige expansiedrift van Turkije vormde een geducht probleem, terwijl in het Middellandse Zeegebied Barbarossa met zijn zeeroverijen de kusten onveilig maakte. De Turken, die al eens tot Wenen genaderd waren, bedreigden de

oostelijke gebieden van Karels rijk. Tot grote ontsteltenis van de christelijke wereld had Frankrijk, die ‘oudste dochter van de Kerk’, een pact gesloten met de Turken onder het motto ‘als je door de wolven wordt aangevallen, moet je wel de honden te hulp roepen’. Maar Europa leefde in voortdurende angst voor de Turkse dreiging. Toen dan ook de achterhoede van het Turkse leger bij Bitlis door de Perzen werd verslagen, werd het bericht over deze nederlaag met grote vreugde ontvangen en het belang van dat feit zelf werd schromelijk overdreven. Rabelais, die natuurlijk de Franse zaak was toegedaan, overdrijft op zijn beurt de wraak der Turken. Het bericht dat Barbarossa naar Constantinopel is vertrokken zorgt voor opluchting in het gebied rond de Middellandse Zee.

Dan zijn er de problemen met de protestanten. Frans I, die de aanhangers van de Hervorming in eigen land het leven steeds zuur maakt, zoekt wel toenadering tot de protestantse vorsten in Duitsland, die zich tegen Karel keren. De paus wil een concilie bijeenroepen om hervormingen binnen de Kerk tot stand te brengen, maar het College van Kardinalen is tegen zo’n concilie, omdat de heersende misstanden de Kerk veel voordelen opleveren. De kardinaal van Trente komt naar Rome om de paus over te halen de kerkvergadering toch bijeen te roepen.

Ook in Italië zijn er moeilijkheden gerezen. Bij het verdrag van Barcelona in 1529 was paus Clemens VII een verbond aangegaan met Karel V in ruil voor de belofte dat Florence onder het bestuur van de paus en de Medicis zou komen. De keizer huwde zijn bastaarddochter Margaretha van Parma uit aan Alessandro de’ Medici en verklaarde dat Florence een republiek zou blijven en zijn vrijheden zou behouden. Het zou onder leiding komen te staan van Alessandro, die in 1532 werd benoemd tot hertog van Florence. De tegenstanders van Alessandro hadden de wijk genomen naar Rome, waar ze een pressiegroep gingen vormen (de *fuorusciti*). Zij werden gesteund door Frankrijk, dat in Alessandro een stroman van de keizer zag. Beide partijen zonden een afvaardiging naar de keizer in Napels. Met een sluwheid die de bewondering van Rabelais opwekte, wist de keizer beide partijen aan het lijntje te houden en hun steeds weer geld af te troggelen.

De hertog van Ferrara, Ercole II, zag zich eveneens voor een aantal moeilijkheden geplaatst. Daar was om te beginnen de ruzie met zijn vrouw, Renée de France, een dochter van Lodewijk XII. De hertog wilde zich ontdoen van Renées hofdame, Mme de Soubise, die hem belachelijk maakte in de ogen van zijn vrouw en bovendien veel te veel geld uitgaf. De Fransen, die op de hand van Renée waren, konden niet veel uitrichten, want zij vreesden dat Ercole II toenadering tot Karel V zou zoeken als zij hem dwarsboomden. Daarnaast was er de onenigheid met de Heilige Stoel. Paus Clemens VII had op het standpunt gestaan dat Ercole’s vader Alfonso I geen recht had op de gebieden die hij beheerde. Alfonso I legde zijn zaak voor aan het hof van Bologna en de keizer bracht de zaak voor het hof van Modena. In 1531 volgde in Gent de uitspraak: Alfonso mocht zijn gebied behouden, maar hij moest de paus 150.000 dukaten betalen. In 1535 stuurde hij zijn zoon Ercole II naar Rome om te zien of de nieuwe paus, Paulus III, misschien wat coulanter was. Ercole had echter niet veel succes en begaf zich daarom naar Napels om zijn geluk bij de keizer te beproeven. Deze beloofde voor hem de zaak op te lossen. Hoe dat waarschijnlijk in zijn werk zou gaan, beschrijft Rabelais met veel ironie.

Zo ziet in grote lijnen het landschap eruit waarin de gebeurtenissen plaatsvinden waar Rabelais verslag van uitbrengt, want Rome blijkt het centrum waar alle wegen naartoe leiden. Van een aantal van die gebeurtenissen is hij ooggetuige geweest, zoals bijvoorbeeld van de voorbereidselen voor de ophanden zijnde intocht van de keizer. Met verve vertelt hij over de sloop van huizen en kerken die nodig is om de triomfbaan aan te kunnen aanleggen waarlangs de keizer en zijn gevolg Rome binnen

zullen trekken. Hij geeft details over de financiële lasten die deze intocht zal leggen op de schouders van burgers en geestelijkheid. Maar meestal is hij voor zijn inlichtingen toch van anderen afhankelijk. Dan is zijn nieuws niet altijd voor honderd procent betrouwbaar, want soms gaat hij af op geruchten. Soms ook zijn details onjuist weergegeven, hetzij uit slordigheid, hetzij doordat hij op het verkeerde been is gezet door een onjuiste interpretatie van de berichten. Maar ondanks dat geven de brieven een goede indruk van wat de mensen in Rome zoal bezighield. Want niet alleen het politieke nieuws, maar ook de met smaak vertelde schandaaltjes binnen het Vaticaan en aan de adellijke hoven, het relaas over de stappen die hij moet ondernemen om zijn zaak bij het Vaticaan te kunnen behartigen, zijn enthousiasme over de aardige, goedkope souvenirjes die je in Rome kunt kopen, dat alles geeft de lezer een levendig beeld van het Rome van de zestiende eeuw. Hoewel we Rabelais in de brieven van een geheel andere kant zien dan in zijn *Pantagruel*, herkennen we toch ook hier zijn scherpe, kritische blik en zijn dodelijke ironie. Ook hier heeft hij het niet kunnen laten om af en toe een woord zelf te bedenken en ook hier gebruikt hij pittoreske uitdrukkingen en vergelijkingen. Kortom, de brieven zijn een document dat de ware liefhebber van Rabelais zich niet mag laten ontgaan.

BRIEVEN UIT ITALIË
DECEMBER 1535 - FEBRUARI 1536

AAN MONSEIGNEUR DE MAILLEZAIS¹

I

Monseigneur,

Op de XXIXe november² heb ik u heel uitgebreid geschreven en ik heb u zaden uit Napels gestuurd voor uw salades, van alle soorten die hier worden gegeten, behalve van het sorbekruid, want die kon ik toen niet te pakken krijgen. Ik stuur u die nu ook, maar niet in een grote hoeveelheid, want meer kan ik de koerier in één keer niet meegeven, maar mocht u meer willen hebben, voor uw tuinen of om aan iemand anders te geven, schrijft u mij en ik zal het u doen toekomen. Ik had u al eerder geschreven en u de vier handtekeningen gestuurd met betrekking tot de prebenden van wijlen dom Philippes,³ die ik heb bemachtigd uit naam van degenen die u in uw verslag hebt opgenomen. Sindsdien heb ik van u geen brieven ontvangen die er melding van maken dat u deze handtekeningen hebt gekregen. Ik heb wel bericht ontvangen uit l'Ermenaux,⁴ toen mevrouw d'Estissac⁵ daar een bezoek heeft gebracht. Daarin hebt u mij geschreven dat u twee zendingen had ontvangen, de ene uit Ferrara en de andere die ik u in code heb geschreven vanuit deze stad. Maar naar ik begriep had u nog niet de zending ontvangen waarin de handtekeningen zaten.

Op dit moment kan ik u melden dat mijn zaak⁶ is geregeld en veel beter en betrouwbaarder is afgehandeld dan ik had durven hopen, en ik heb hulp en raad gehad van zeer uitgelezen mensen, vooral van kardinaal Ghinucci,⁷ die rechter is bij het pauselijk gerechtshof, en van kardinaal Simonetta,⁸ die auditeur was bij de Kamer, een heel geleerd man die goed thuis was in dit soort zaken. De paus was van mening dat ik mijn zaak moest laten behandelen *per Cameram*.⁹ Bovengenoemden vonden dat het moest gebeuren door het gerechtshof van de curie, omdat de zaak *in foro contentioso*¹⁰ in Frankrijk niet gewraakt kan worden en *quae per contradictoria transiguntur transeunt in rem iudicatam, quae autem per Cameram et impugnari possunt et in iudicium veniunt*.¹¹ In ieder geval hoef ik alleen nog maar de akte te laten opmaken *sub plumbo*.¹²

Kardinaal Du Bellay en de bisschop van Mâcon¹³ hebben mij beiden verzekerd

dat de acte *gratis* zal worden opgemaakt, hoewel de paus gewoonlijk niets *gratis* doet, behalve wat wordt afgehandeld *per Cameram*. Dan moeten alleen nog de referendaris, de procureurs en nog wat van die pennenlikkers betaald worden. Als mijn geld niet toereikend mocht zijn, zoudt u mij misschien een handreiking willen doen, want ik denk niet dat ik hier wegga voordat de keizer¹⁴ vertrekt.

Hij is op het moment in Napels, en volgens hetgeen hij aan de paus heeft geschreven, vertrekt hij vandaar op zes januari. De hele stad zit hier al vol Spanjaarden en hij heeft de paus, behalve zijn gewone ambassadeur,¹⁵ nog een speciale gezant gestuurd om hem van zijn komst op de hoogte te stellen. De paus stelt hem de helft van zijn paleis ter beschikking en de hele Sint-Pieterswijk voor zijn gevolg, en hij laat drieduizend Romeinse bedden maken, dat wil zeggen stozakken, want sinds de plundering door de landsknechten¹⁶ is er in de hele stad niet één meer te vinden, en hij heeft een voorraad stro, haver, spelt en gerst laten aanrukken, zoveel hij maar te pakken kon krijgen, en alle wijn die in Ripa¹⁷ is binnengekomen. Ik denk dat het hem een lieve cent zal kosten, en daar zat hij nu niet bepaald op te wachten in die armoedige omstandigheden waarin hij verkeert, want in geen driehonderd jaar is een paus hier zo in het oog lopend arm geweest. De Romeinen hebben nog niet besloten hoe zij het aan moeten pakken, en de senator, de conservators en de gouverneur¹⁸ hebben al dikwijls een vergadering belegd, maar ze kunnen het niet met elkaar eens worden. De keizer heeft via zijn bovengenoemde gezant laten weten dat hij niet wenst dat zijn mensen in eigen onderhoud voorzien, dat wil zeggen dat zij nergens voor betalen, maar dat hij erop rekent dat de paus voor hen betaalt, en dat bezwaart de paus nog het meest, want hij begrijpt wel dat de keizer met deze boodschap te weten wil komen hoe en in welke gezindheid de paus hem en zijn mensen zal ontvangen.

De Heilige Vader heeft twee door het consistorie gekozen afgevaardigden naar hem gestuurd, te weten de kardinaal van Siena¹⁹ en kardinaal Cesarini.²⁰ Vervolgens zijn bovendien de kardinalen Salviati²¹ en Ridolfi²² en de bisschop van Saintes²³ met hen meegegaan. Ik begrijp dat dit is met het oog op die zaak van Florence en het geschil tussen hertog Alessandro de' Medici²⁴ en Filippo Strozzi,²⁵ wiens goederen de hertog wilde confisqueren, en die zijn niet gering, want hij wordt beschouwd als de rijkste koopman van de christelijke wereld, op de Fuggers²⁶ van Augsburg in Duitsland na, en de hertog had mensen naar deze stad gestuurd om hem gevangen te nemen of hem te doden. Hoe het ook zij, toen hij op de hoogte was gesteld van deze zaak, vroeg hij aan de paus toestemming om wapens te dragen, en hij liet zich gewoonlijk vergezellen door dertig goed bewapende huurlingen. De eerdergenoemde hertog van Florence die, denk ik, ervan op de hoogte was gesteld dat deze Strozzi met de bovengenoemde kardinalen zijn toevlucht had genomen tot de keizer en dat hij deze vierhonderdduizend dukaten had aangeboden, enkel en alleen om mensen aan te stellen die inlichtingen moesten inwinnen omtrent de tirannie en de verdorvenheid van genoemde hertog, vertrok uit Florence, stelde kardinaal Cibo²⁷ aan als zijn plaatsvervanger en kwam hier in de stad aan op tweede kerstdag tegen drieëntwintig uur.²⁸ Hij kwam binnen via de Sint-Pieterspoort, vergezeld door vijftig man lichte cavalerie, geharnast en wel en met de lans in de vuist, en ongeveer honderd schutters. De rest van zijn gevolg was klein en wanordelijk. Hij werd niet officieel ontvangen, behalve dan door de ambassadeur van de keizer, die hem tegemoetkwam bij de genoemde poort. Eenmaal in de stad begaf hij zich naar het paleis en kreeg hij een audiëntie bij de paus, die maar kort duurde, en hij werd ondergebracht in het Sint-Joris-paleis.²⁹ De volgende morgen vertrok hij weer, onder dezelfde begeleiding als daarvoor.

Een week later zijn er in deze stad berichten aangekomen en heeft de Heilige Vader brieven ontvangen uit verschillende plaatsen over de manier waarop de Sofi,³⁰ de koning der Perzen, het leger der Turken heeft verslagen. Gisteravond arriveerde hier de neef van de heer de Vély, ambassadeur des konings aan het hof van de keizer,³¹ die kardinaal Du Bellay vertelde dat het echt waar is en dat het de grootste slachtpartij is geweest sinds vierhonderd jaar, want aan Turkse zijde zijn meer dan

veertigduizend ruiters gedood. Dan kunt u wel nagaan hoeveel man voetvolk het leven heeft gelaten, ook aan de kant van de Sofi. Want bij mensen die liever niet vluchten *non solet esse incruenta victoria*.³²

De voornaamste nederlaag werd geleden bij een klein stadje, Cony³³ geheten, niet ver van de grote stad Tauris, waarover de Sofi en de Turken een geschil hebben. De rest vond plaats bij Betelis.³⁴ Het ging als volgt: de Turk had zijn leger in tweeën gesplitst en een deel ervan erop uitgestuurd om Cony in te nemen. De Sofi, die daarvan op de hoogte was gesteld, stortte zich met zijn hele leger op dit deel, zonder dat de Turken iets zagen aankomen. Het was ook niet zo'n goed idee om het leger te splitsen, zo vlak voor de overwinning. De Fransen weten daarvan mee te praten, want bij Pavia voerde de hertog van Albany³⁵ ook de bloem en de kracht van het legerkamp met zich mee naar elders. Toen Barbarossa³⁶ had gehoord van die paniek en die nederlaag nam hij de wijk naar Constantinopel om zijn land te beveiligen, en hij zweert bij zijn goede goden dat dit alles niets te betekenen heeft, gezien de grote macht van de Turken. Maar de keizer hoeft nu niet meer bang te zijn dat die Turken in Sicilië komen, zoals hij in de lente had gedacht. En de christenheid krijgt nu weer een hele tijd rust, en degenen die tienden vragen van de kerk *eo praetextu*³⁷ dat zij zich willen wapenen tegen de komst van de Turken, hebben nu niet meer veel overtuigende argumenten tot hun beschikking.³⁸

Monseigneur,

Ik heb een brief ontvangen van de heer de S. Cerdos,³⁹ gedagtekend te Dijon, waarin hij mij op de hoogte stelt van de zaak die hij hier aan het hof van Rome aanhangig heeft gemaakt. Ik durf hem geen antwoord te geven, want dan zou ik het risico lopen mij grote moeilijkheden op de hals te halen, maar ik begrijp dat hij helemaal in zijn recht staat en dat hem duidelijk onrecht wordt aangedaan, en dat hij persoonlijk zou moeten verschijnen. Want er is geen proces, hoezeer men het gelijk ook aan zijn kant heeft, dat niet wordt verloren als je er niet achterheen zit, vooral als er sterke partijen zijn die macht hebben om degenen die zich ermee bemoeien te bedreigen als zij hun mond opendoen. Omdat deze brief niet gecodeerd is schrijf ik u er verder niets over, maar ik vind het niet prettig te moeten zien wat ik zie, in het bijzonder vanwege de sympathie die u voor hem hebt, maar ook omdat hij mij altijd ter wille is geweest en op mij gesteld is, denk ik. De heer de Basilac,⁴⁰ raadsheer van het gerechtshof te Toulouse, is van de winter voor een minder belangrijke zaak ook gekomen en die is ouder en gammeler dan hij, en die heeft gedaan gekregen dat zijn zaak snel in zijn voordeel is afgehandeld.

Monseigneur,

Vanochtend is de hertog van Ferrara,⁴¹ die naar de keizer in Napels was vertrokken, hier teruggekomen. Ik ben nog niet te weten gekomen hoe zijn vonnis is geweest inzake de belening en de erkenning van zijn landerijen, maar ik heb gehoord dat hij bij zijn terugkeer niet erg te spreken was over de keizer.⁴² Ik ben bang dat hij op de proppen zal moeten komen met de centjes die wijlen zijn vader hem heeft nagelaten, en dat de paus en de keizer hem naar believen zullen uitkleden, vooral omdat hij geweigerd heeft de kant van de koning te kiezen, nadat hij zijn toetreding tot de Liga van de keizer ook al meer dan een half jaar had uitgesteld, ondanks alle waarschuwingen en bedreigingen die hij te horen kreeg uit naam van de keizer. En inderdaad, de bisschop van Limoges,⁴³ die in Ferrara ambassadeur van de koning was, is teruggegaan naar Frankrijk, toen hij merkte dat genoemde hertog, zonder hem van zijn plan op de hoogte te stellen, zich bij de keizer had geschaard. Het risico bestaat dat mevrouw Renée⁴⁴ daar moeilijkheden door krijgt. De hertog heeft haar haar gouvernante, mevrouw de Soubise⁴⁵ afgenomen en haar Italiaanse vrouwen ter beschikking gesteld, wat geen goed teken is.

Monseigneur,

Drie dagen geleden is een van de mensen van de heer de Crissé⁴⁶ hier met de postkoets gearriveerd en hij brengt het nieuws dat de troep van de heer Renzo,⁴⁷ die Genève te hulp was gekomen, door de mensen van de hertog van Savoye is verslagen. Tegelijk met hem kwam er een bode uit Savoye die de keizer ervan heeft verwittigd. Dat kon wel eens een *seminarium futuri belli*⁴⁸ zijn. Want die kleine schermutselingen willen nog wel eens aanleiding geven tot grote veldslagen, zoals gemakkelijk op te maken is uit de oude geschiedenis, zowel uit die van de Grieken als uit die van de Romeinen, en ook uit de geschiedenis van Frankrijk, zoals blijkt uit de slag bij Virton.⁴⁹

Monseigneur,

Andrea Doria,⁵⁰ die de soldaten die Goleta bij Tunis in naam van de keizer bezet hielden was gaan bevoorraden en hen vooral van water was gaan voorzien omdat de Arabieren van die streken voortdurend oorlog tegen hen voeren en ze hun fort niet durven verlaten, is al meer dan twee weken geleden in Napels aangekomen. Hij is daar maar drie dagen bij de keizer gebleven en is vervolgens weer vertrokken met XXIX galeien. Naar wordt beweerd is dat voor een treffen met de Jood⁵¹ en met Cacciadiavolo,⁵² die een groot gebied op Sardinië en op Minorca hebben platgebrand. De grootmeester van Rhodos uit Piemonte⁵³ is enige dagen geleden overleden. In zijn plaats is de commandeur⁵⁴ van Fronton, tussen Montauban en Toulouse, gekozen.

Monseigneur,

Ik stuur u een boek met voorspellingen waar iedereen hier in de stad mee bezig is. Het heet *De eversione Europae*.⁵⁵ Wat mij betreft, ik hecht daar absoluut geen geloof aan, maar Rome heeft zich over dit soort kletspraat en voorspellingen nog nooit zo druk gemaakt als nu. Ik denk dat de oorzaak daarvan is: want *mobile mutatur semper cum principe vulgus*.⁵⁶ Ik stuur u ook een almanak voor het komende jaar 1536. Ik doe u bovendien een afschrift toekomen van een breve die de paus kortgeleden heeft doen uitgaan over de komst van de keizer. Ik stuur u ook *De intocht van de keizer in Messina en Napels* en de grafrede die werd gehouden bij de begrafenis van wijlen de hertog van Milaan.⁵⁷

Monseigneur,

Ik beveel mij nederig aan in uw welwillendheid en bid Onze Heer u een goede gezondheid en een lang leven te willen schenken.

Rome, op de xxx^e dag van december [1535]

Uw zeer nederige dienaar
François Rabelais

NOTEN

1. Geoffroy d'Estissac, bisschop van Maillezais en beschermheer van Rabelais.
2. Die brief is verloren gegaan.
3. Waarschijnlijk een geestelijke uit Maillezais.
4. Buitenhuis van de bisschoppen van Maillezais.
5. De vrouw van een neef van Geoffroy d'Estissac.
6. Het gaat hier over de stappen die Rabelais had ondernomen om van de paus dispensatie te verkrijgen voor het feit dat hij het klooster had verlaten.
7. Hieronimo Ghinucci, uit Siena, vertrouwensman van paus Paulus III.
8. Giacompo Simonetta, uit Milaan, die tegelijk met Ghinucci en Jean du Bellay in 1535 tot

- kardinaal was benoemd.
9. De Apostolische Kamer, terwijl de meeste zaken werden behandeld door de kanselarij.
 10. Het gerechtshof van de curie.
 11. Elk geschil dat wordt geregeld door het gerechtshof van de curie wordt als afgehandeld beschouwd, terwijl zaken die door de Kamer worden behandeld kunnen worden gewraakt en opnieuw aanhangig gemaakt.
 12. De apostolische akten waren voorzien van een loden zegel.
 13. Charles Hémard de Denonville, bisschop van Mâcon en ambassadeur van Frankrijk in Rome.
 14. Karel V.
 15. Fernando de Silva, graaf van Cifuentes.
 16. Op 5 Mei 1527 namen de landsknechten van de opperrijksmaarschalk de Bourbon Rome in. De Bourbon raakte hierbij dodelijk gewond; de plunderingen, die twee maanden zouden aanhouden, begonnen de ochtend daarna.
 17. Haven van Rome op de linkeroever van de Tiber.
 18. Het bestuur van het Capitool bestond uit de senator, Cesare de' Nobili da Lucca, die de functie van rechter uitoefende; drie 'conservators' die gekozen werden voor een periode van drie maanden en verantwoordelijk waren voor het bestuur van de stad; en de gouverneur, Ugo Rangoni, bisschop van Reggio nell' Emilia en hoofd van de rechterlijke macht van de stad.
 19. Giovanni Piccolomini, aartsbisschop van Siena.
 20. Alessandro Cesarini.
 21. Giovanni Salviati, gezant van de paus in Frankrijk.
 22. Nicolo Ridolfi, vurig verdediger van de Franse belangen en een oude vriend van Du Bellay.
 23. Giuliano Soderini, bisschop van Saintes.
 24. Alessandro de' Medici, hertog van Florence, die in 1537 zou worden vermoord door zijn neef Lorenzaccio.
 25. Filippo Strozzi, aangetrouwde oom van Alessandro. Hij bezat een bank in Venetië en een handelshuis in Lyon.
 26. Een beroemde bankiersfamilie.
 27. Volle neef van Alessandro de' Medici.
 28. Volgens de Romeinse tijdrekening die uitging van zonsondergang. Bedoeld wordt dus *tegen vier uur 's middags*.
 29. Paleis van de kanselarij.
 30. *Sofi* is de oude benaming voor de koning van Perzië. Dat was toen Thamasp I (1524-1576).
 31. De heer van Espercieux, ambassadeur aan het hof van Karel V.
 32. *Een overwinning wordt gewoonlijk niet behaald zonder bloedvergieten* (waarschijnlijk ontleend aan de *Adagia* van Erasmus).
 33. Khoi bij Thebriz (Tauris) in Azerbeidjan.
 34. Bitlis in Turkije.
 35. John Stuart, hertog van Albany, werd in 1525 naar Napels gestuurd om daar een afleidingsmonoeuvr uit te voeren; hij moest daarom met zijn leger Pavia verlaten. De Fransen leden een gevoelige nederlaag.
 36. De piraat Chayr ad-Din (Chaireddin, Kheir-ed-din), heerser over Algiers.
 37. *Onder het voorwendsel*.
 38. In 1534-1535 had de paus tienden betaald aan Karel V en Frans I voor de verdediging van de Italiaanse kust tegen piraten. Paus Paulus III stond op het punt opnieuw tienden te heffen van de Italiaanse geestelijkheid.
 39. Onbekend persoon.
 40. Jean de Basilac.
 41. Ercole d'Este.
 42. Volgens Richard Cooper, *Rabelais et l'Italie* (1991) (p. 117 n. 68), was de hertog juist bijzonder ingenomen met de hartelijke manier waarop hij door de keizer was ontvangen.
 43. Jean de Langeac.
 44. Renée de France, hertogin van Ferrara, dochter van Lodewijk XII en beschermvrouwe van Marot.
 45. Michelle de Saubonne.
 46. Jacques Turpin de Crissé, aangetrouwd familielid van kardinaal Du Bellay.
 47. Lorenzo Orsini, Renzo da Ceri genoemd, officier in dienst van de Franse koning.
 48. *De kiem van een oorlog*.
 49. Virton bij Montmédy, waarvan de belegering in 1521 het begin vormde van de oorlogen tussen Frans I en Karel V.
 50. Een admiraal uit Genua die eerst in dienst was van Frans I en later overliep naar Karel V.
 51. Sinan Djoufoud, bijgenaamd de Jood.
 52. Evenals Djoufoud een van de piraten van Barbarossa. Zijn naam betekent Duivelsjager.
 53. Pierre du Pont, grootmeester van de Orde van Sint-Jan-van-Jeruzalem.
 54. Didier de Saint-Jaille.
 55. Het gaat om de *Prognostication de eversione Europae* (1534), toegeschreven aan de

astroloog Antonio Torquato uit Ferrara.
56. *Het wankelmoedig volk verandert altijd met zijn vorst.*
57. Francesco Sforza, die werd begraven in november 1535.

AAN MONSEIGNEUR DE MAILLEZAIS

II

Monseigneur,

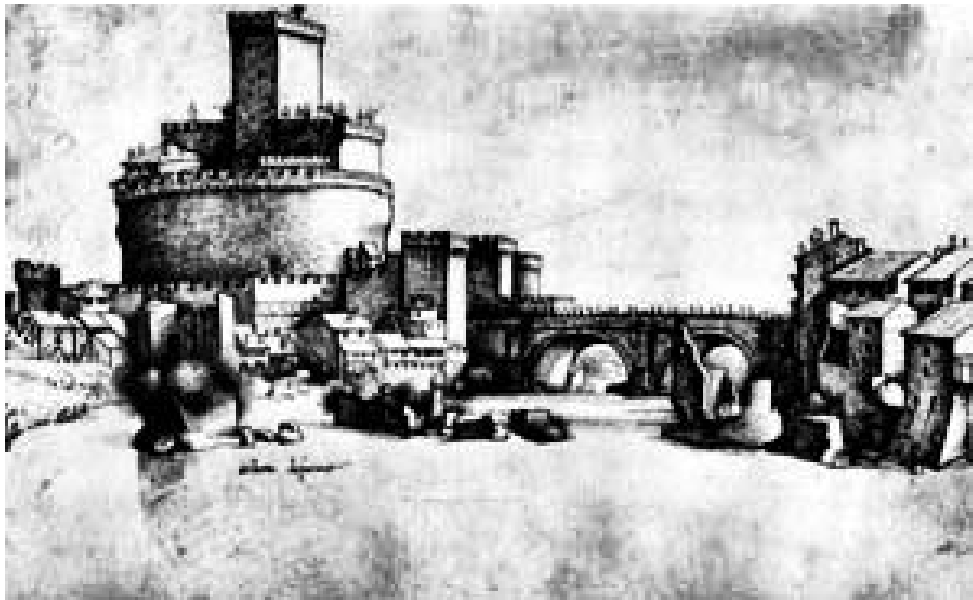
Ik heb de brief van de tweede december ontvangen die u zo vriendelijk bent geweest mij te schrijven en waaruit ik heb vernomen dat u mijn twee pakjes had ontvangen, het ene van de XVIIIe en het andere van de XXIIe oktober, met de vier handtekeningen die ik u deed toekomen. Sindsdien heb ik u heel uitvoerig geschreven op XXIX november en op XXX december. Ik denk wel dat u die zendingen nu hebt ontvangen, want de heer Michel Parmentier, boekverkoper wonende in de Ecu de Bâle, heeft mij op de V^e van deze maand geschreven dat hij ze had ontvangen en doorgestuurd naar Poitiers.¹ U kunt er zeker van zijn dat er van hier naar Lyon zorgvuldig zal worden omgesprongen met de pakjes die ik u zal zenden, want ik stop ze in het grote verzegelde pakket met spullen voor de koning, en als de bode in Lyon aankomt wordt het uitgepakt door de gouverneur. Daarna neemt zijn secretaris, een goede vriend van mij, het pakje waarop ik aan de buitenkant het adres van genoemde Michel Parmentier zet eruit. Daarom kunnen er alleen moeilijkheden optreden tussen Lyon en Poitiers. Om die reden heb ik besloten het van een taxatie te voorzien, zodat er tot Poitiers door de boden beter op wordt gepast, omdat ze hopen er nog een centje aan te verdienen. Van mijn kant houd ik genoemde Parmentier steeds te vriend door middel van kleine geschenken die ik hem doe toekomen, nieuwigheidjes van hier of een aardigheidje voor zijn vrouw, zodat hij nog meer zijn best zal doen om kooplui of boden uit Poitiers op te zoeken om u die zendingen te overhandigen. En ik ben het helemaal eens met wat u schrijft, namelijk dat we ze niet aan bankiers moeten toevertrouwen, want dan konden ze wel eens worden beschadigd en opengemaakt. Ik stel voor om de eerste keer dat u mij weer schrijft, en vooral als het om een belangrijke zaak gaat, ook een woordje aan genoemde Parmentier te schrijven en in uw brief een daalder te stoppen bij wijze van erkentelijkheid voor de moeite die hij doet om mij uw pakjes toe te sturen, en u de mijne te zenden. Er is soms maar weinig voor nodig om fatsoenlijke mensen aan zich te verplichten en te maken dat zij, mocht er haast bij zijn, nog meer hun best gaan doen.

Monseigneur,

Ik heb uw brief nog niet aan de bisschop van Saintes gegeven, want hij is nog niet terug van Napels, waar hij naar toe was gegaan met de kardinalen Salviati en Ridolfi.² Binnen twee dagen zal hij hier aankomen: ik zal hem uw brief geven en om antwoord vragen, waarna ik u dat antwoord met de eerste renbode zal doen toekomen. Ik begrijp dat hun zaken bij de keizer niet zo zijn afgehandeld als zij hadden gehoopt, en dat de keizer hun uitdrukkelijk heeft gezegd dat hij op hun verzoek en aandringen alsmede op dat van hun medestander en nauwe bloedverwant, wijlen paus Clemens, Alexander de' Medici had aangesteld als hertog van Florence en Pisa, wat hij zelf nooit van plan was geweest en ook nooit zou hebben gedaan. Hem nu afzetten zou hem tot een soort goochelaar maken die mensen laat verschijnen en weer verdwijnen. Daarom moesten zij maar besluiten om hem te erkennen als hun hertog en heer en hem te gehoorzamen als vazallen en onderdanen, en niet in gebreke te blijven. Wat betreft de klachten die zij inbrachten tegen genoemde hertog, hij zou daar ter plekke een onderzoek naar instellen, want hij overweegt om, na enige tijd in Rome te hebben

doorgebracht, naar Siena te reizen en van daar naar Florence, Bologna, Milaan en Genua. Zo keren genoemde kardinalen huiswaarts, samen met de bisschop van Saintes, Strozzi en enige anderen, *re infecta*.³ De XIIe van deze maand kwamen de kardinaal van Siena⁴ en kardinaal Cesarini hier terug. Zij waren namelijk door de paus en door het hele college als ambassadeurs afgevaardigd naar de keizer. Ze hebben het voor elkaar gekregen dat de keizer zijn komst heeft uitgesteld tot eind februari. Als ik zoveel daalders had als de paus *proprio motu, de plenitudine potestatis*,⁵ en nog wat van die gunstige omstandigheden, aan aflaten zou willen geven aan degene die zijn komst nog een jaar of vijf zes zou kunnen doen uitstellen, zou ik rijker zijn dan Jacques Coeur ooit is geweest.⁶

Men bereidt zich in deze stad voor op een luisterrijke ontvangst. En op bevel van de paus wordt er een nieuwe weg aangelegd waarlangs hij de stad binnen zal komen, te weten vanaf de Sint-Sebastiaanpoort via het Capitool, de Tempel van de Vrede en het Colosseum, en dan laat men hem onder de antieke triomfbogen van Constantinus, Vespasianus en Titus, van Septimius Severus en anderen doorgaan, vervolgens langs het Paleis van Venetië en vandaar over het Campo di Fiori en voor het Farnese-paleis langs waar de paus placht te wonen, dan langs de banken onderaan

de S.- Angeloburcht [hierboven, op een pentekening omstreeks 1491 gemaakt door Maarten van Heemskerck]. Om die weg aan te leggen en te egaliseren, heeft men meer dan tweehonderd huizen gesloopt en neergehaald, en drie of vier kerken met de grond gelijkgemaakt, wat door verscheidene mensen als een slecht voorteken wordt gezien. Op de dag van de Beking van Sint Paulus⁷ heeft de Heilige Vader in de Sint-Pauluskerk de mis bijgewoond en heeft hij een feestmaal aangericht voor alle kardinalen. Na het diner is hij langs bovengenoemde weg teruggegaan en hij heeft in het Sint-Jorispaleis overnacht. Maar het puin van al die gesloopte huizen is een akelig gezicht en de eigenaars ervan hebben geen enkele betaling of schadevergoeding ontvangen.

Vandaag zijn hier de ambassadeurs van Venetië aangekomen, vier brave oude mannen, allemaal met grijze haren, die de keizer in Napels tegemoet zullen gaan. De paus heeft al zijn mensen gestuurd om hen te verwelkomen, kamerheren, kameraars, beampten van de kanselarij, landsknechten enzovoorts, en de kardinalen hebben hun muilieren gestuurd, opgetuigd voor groot ceremonieel. Op de zevende dag van deze maand werden ook de ambassadeurs van Siena geheel volgens de regels ontvangen, en nadat zij in een openbare kardinaalsvergadering hun toespraak hadden gehouden en de paus hun in fraai Latijn in het kort had geantwoord, zijn ze naar Napels vertrokken. Ik

geloof wel dat er uit alle delen van Italië ambassadeurs naar de keizer zullen gaan; en hij weet wel hoe hij het aan moet leggen om hun de centen uit de zak te kloppen, zoals we hier tien dagen geleden al hebben ontdekt, maar ik heb nog niet precies gehoord wat voor trucjes hij in Napels heeft toegepast. Daar zal ik u later over schrijven.

De vorst van Piemonte, oudste zoon van de hertog van Savoye, is twee weken geleden in Napels overleden; de keizer heeft hem een heel eervolle begrafenis laten geven en die persoonlijk bijgewoond.⁸ De koning van Portugal heeft zes dagen geleden zijn ambassadeur te Rome opdracht gegeven om dadelijk na ontvangst van zijn brief bij hem in Portugal terug te komen, wat de ambassadeur meteen heeft gedaan, en gelaarsd en gespoord is hij de zeer eerwaarde kardinaal Du Bellay vaarwel komen zeggen. Twee dagen later is er midden op de dag bij de S.-Angelobrug een Portugese edelman vermoord, die hier in de stad was om ondersteuning te komen vragen voor de joden die onder koning Emmanuel waren gedoopt en die daarna onder de huidige koning van Portugal onder druk waren gezet om hem bij hun dood hun bezittingen na te laten, en die ook nog op andere manieren door hem waren afgeperst, in strijd met het edict en de verordening van koning Emmanuel. Ik vermoed dat er in Portugal oproer is.

Monseigneur,

In de laatste zending die ik u heb doen toekomen, heb ik u ervan op de hoogte gesteld hoe een deel van het Turkse leger door de Sofi bij Bitlis was verslagen.⁹ De Turk heeft niet lang op revanche laten wachten, want twee maanden later is hij met een geweld zo woest als men nog nooit eerder heeft meegemaakt op de Sofi afgestormd, en nadat hij een groot gebied in Mesopotamië te vuur en te zwaard had verwoest heeft hij de Sofi weer teruggejaagd over het Taurusgebergte. Nu laat hij een groot aantal galeien maken op de rivier de Tanaïs,¹⁰ waarover ze naar Constantinopel kunnen varen. Barbarossa is nog niet vertrokken uit Constantinopel om de streek te beschermen; en hij heeft een aantal garnizoenen achtergelaten in Bona en Algiers, voor het geval de keizer hem zou willen aanvallen. Ik stuur u zijn portret naar het leven gemaakt, en ook een kaart van Tunis en de zeehavens uit de omgeving.

De landsknechten die de keizer had opgeroepen in het hertogdom Milaan om de versterkte steden te verdedigen, zijn allemaal verdronken en op zee omgekomen, ten getale van 1200, en een van de mooiste en grootste schepen van Genua is vergaan. En dat is gebeurd bij een haven van Lucca, Lerici geheten. De oorzaak was dat zij genoeg hadden van de zee en aan land wilden, maar dat niet konden vanwege de storm en het zware weer. Ze dachten dat de kapitein van het schip hen aan het lijntje wilde houden en niet wilde afmeren. Daarom vermoordden ze hem, samen met nog een paar officieren van het schip. Toen die dood waren bleef het schip zonder stuurman achter, en in plaats van de zeilen te strijken gingen de landsknechten, die de zeemanskunst niet verstonden, de zeilen hijsen, en in die algehele verwarring zijn ze vergaan op een steenworp afstand van genoemde haven.

Monseigneur,

Ik heb gehoord dat de bisschop van Lavaur,¹¹ die ambassadeur des konings in Venetië is, ontslag heeft gekregen en naar Frankrijk terugkeert. Zijn plaats wordt ingenomen door de bisschop van Rodez.¹² Hij heeft in Lyon zijn hele hebben en houden al klaarstaan om te vertrekken zodra de koning zijn bevelen zal hebben gegeven.

Monseigneur,

Ik beveel mij allernederigst aan in uw welwillendheid en ik bid onze Heer dat Hij u gezondheid mag schenken en een goed en lang leven.

M onfi tant qm se pmsi seulement a ce ter bonne
gare que d'uy payant m'uy deq d'omre et jante
bonne de la Cour. De Rome le 28 de Janvier. 1536

ofte fief d'uy f'omtre
Francois Rabelais.

Rome, op de xxviii^e dag van januari 1536

Uw zeer nederige dienaar
François Rabelais

NOTEN

1. Zoals zoveel boekverkopers trad Michel Parmentier op als tussenpersoon voor relaties in heel Europa.
2. Zie brief I noot 21 en 22. 3. *Zonder resultaat*. 4. Giovanni Piccolomini.
5. *Uit eigener beweging en krachtens zijn onbeperkte macht*.
6. Jacques Coeur (1395-1456) was een zeer rijk koopman die veel geld had geleend aan Karel VII.
7. 25 januari.
8. In werkelijkheid was Lodewijk van Savoye op 25 december 1535 te Madrid gestorven. Maar Karel V had in Napels een mis voor hem laten opdragen.
9. Zie brief I.
10. Oude naam voor de Don, maar om deze rivier kan het hier niet gaan.
11. Georges de Selve, bisschop van Lavaur, was van 1533 tot 1537 ambassadeur te Venetië.
12. Georges d'Armagnac, bisschop van Rodez, kwam in 1536 in Venetië als assistent van de bisschop van Lavaur.

Hierboven Rabelais' ondertekening van de tweede brief aan d'Estissac; overgenomen uit Bourrilly's uitgave van de brieven.

AAN MONSEIGNEUR DE MAILLEZAIS

III

Monseigneur,

Op de XXVIIIe dag van de maand januari j.l. heb ik u heel uitgebreid geschreven over al het nieuws dat ik gehoord had van een edelman in dienst van de heer van Montreuil,¹ Trémelière² geheten, die net uit Napels terug was waar hij voor zijn heer een aantal paarden uit dat koninkrijk had gekocht,³ en die nu met spoed zich weer in Lyon bij hem ging voegen. Op diezelfde dag heb ik de zending ontvangen die u zo vriendelijk bent geweest mij vanuit Ligugé te sturen en die gedateerd was van de X^e van die maand, waaraan u kunt zien hoe ik in Lyon opdracht heb gegeven met betrekking tot het bezorgen van uw post, want die is hier veilig en snel besteld. Uw brief en pakket werden afgeleverd in de Ecu de Bâle op de XXIe van diezelfde maand,⁴ en op de XXVIIIe zijn ze hier bezorgd. En om er in Lyon, want dat is het belangrijkste punt en de voornaamste plaats, voor te zorgen dat de boekhandelaar uit de genoemde Ecu de Bâle in dit opzicht zijn best blijft doen, herhaal ik nog maar eens

wat ik u in bovengenoemde zending schreef, namelijk dat, als zich hierna toevalligerwijs belangrijke zaken zouden voordoen, u naar mijn mening de eerste keer dat u mij weer schrijft, hem ook een briefje moet schrijven en dat u daar een gouden daalder in moet stoppen of een ander oud goudstuk, bijvoorbeeld een reaal of een gouden angelus of zoiets, gezien de moeite die hij ervoor doet en zijn toewijding. Die kleine attentie zal hem ernaar doen streven u steeds beter te dienen.

Om uw brief puntsgewijs te beantwoorden: ik heb naarstig de registers van het gerechtshof laten nalopen voor de tijd die u mij hebt opgegeven, te weten de jaren 1529, 1530 en 1531, om te zien of men daarin de akte van abdicatie zou vinden die wijlen dom Filippo zou hebben opgesteld ten gunste van zijn neef, en ik heb de ambtenaren van het register twee gouden daalders gegeven, wat heel weinig is gezien het vele, lastige werk dat zij daarvoor hebben verzet. Uiteindelijk hebben ze niets gevonden en ik ben niets te weten kunnen komen over zijn volmachten. Daarom vermoed ik dat er in zijn zaak sprake is van bedrog, of de inlichtingen die u mij schriftelijk heeft doen toekomen waren niet voldoende om die te vinden. Om meer zekerheid te krijgen zult u mij moeten laten weten *cuius diocesis*⁵ wijlen dom Filippo was en of u iets te weten bent gekomen dat de zaak en het onderwerp wat duidelijker kan maken, zoals of het *pure et simpliciter* was of *causa permutationis*⁶ enzovoorts.

Monseigneur,

Hetgeen ik u schreef over het antwoord van kardinaal Du Bellay toen ik hem uw brief overhandigde, daar moet u niet boos over worden. De bisschop van Mâcon heeft u geschreven hoe de vork in de steel zit. En we hebben nog op geen stukken na een pauselijke gezant in Frankrijk. Weliswaar heeft de koning de paus de kardinaal van Lotharingen voorgesteld, maar ik denk dat kardinaal Du Bellay met alle middelen zal trachten zelf die functie te krijgen.⁷ Er is een oude spreuk die zegt *nemo sibi secundus*,⁸ en ik zie aan een aantal heimelijke stappen die ondernomen worden dat kardinaal Du Bellay de paus voor zijn karretje gaat spannen en de koning ermee zal laten instemmen. Daarom moet u niet boos zijn als zijn antwoord wat vaag was waar het u betreft.

Monseigneur,

Wat betreft de zaden die ik u heb gestuurd, ik kan u verzekeren dat het de beste van heel Napels zijn en dat de paus ze ook laat zaaien in zijn particuliere tuin.⁹ Andere zaden hebben ze hier niet, behalve dan tuinkers en tuinmelde. Maar die uit Ligugé vind ik wel zo lekker en wat zachter en vriendelijker voor de maag, vooral voor u, want die uit Napels vind ik te scherp en te hard. Wat betreft de zaaitijd: u moet uw tuinlieden waarschuwen dat zij ze beslist niet zo vroeg mogen zaaien als hier wordt gedaan, want het is bij u niet zo vroeg in het jaar al warm als hier. Zij kunnen uw salades zeker tweemaal per jaar zaaien, te weten in de vastentijd en in november, en de artisjokken kunnen ze zaaien in augustus en september; meloenen, pompoenen enzovoorts in maart, maar die moeten ze op bepaalde dagen, als ze bang zijn dat het gaat vriezen, beschermen met riet en lichte mest die nog niet helemaal verteerd is. Er worden hier ook nog andere zaden verkocht, zoals van anjers uit Alexandrië, van violieren en van een kruid waarmee ze zomers hun slaapkamers fris laten ruiken en dat ze bezemvlas noemen, en ook nog van geneeskrachtige kruiden, maar dat zou meer iets zijn voor mevrouw d'Estissac.¹⁰ Als u dat op prijs stelt, stuur ik u van alles wat, aan mij zal het niet liggen.

Maar nu moet ik toch weer bij u gaan bedelen, want de dertig daalders die u zo vriendelijk was mij hier te doen toekomen, zijn zo goed als op en toch heb ik niets over de balk gegooid of het er eens goed van genomen, want ik eet en drink gewoonlijk bij kardinaal Du Bellay of bij de bisschop van Mâcon. Maar in al die kleine dingetjes zoals brieven en het huren van meubels voor mijn kamer en het

onderhoud van mijn kleding gaat veel geld zitten, hoewel ik toch zo zuinig mogelijk ben. Als u zo vriendelijk zou willen zijn om mij een wissel te sturen, dan hoop ik die te gebruiken om u te dienen en zal ik u heel dankbaar zijn. Overigens zie ik in deze stad talloze mooie dingetjes voor weinig geld, die ingevoerd worden uit Cyprus, Candia¹¹ en Constantinopel. Als u daar prijs op stelt, dan stuur ik u wat ik het meest geschikt vind zowel voor u als voor mevrouw d'Estissac. De verzending van hier naar Lyon kost niets.

Ik heb, godzijdank, mijn zaak nu helemaal geregeld en ik heb alleen het opmaken van de akten moeten betalen.¹² De Heilige Vader heeft mij eigener beweging de vorm aan de hand gedaan en ik denk dat u het op deze manier heel goed vindt, want ik heb hiermee niets trachten te verkrijgen wat niet in overeenstemming zou zijn met het fatsoen en met het recht. Maar over de formaliteiten moest goed worden nagedacht. En ik durf u wel te zeggen dat ik zo goed als geen gebruik heb gemaakt van de invloed van kardinaal Du Bellay noch van die van de ambassadeur, hoewel ze zo vriendelijk waren mij aan te bieden om niet alleen zelf een goed woordje voor me te doen, maar geheel en al uit naam van de koning mijn zaak te bepleiten.

Monseigneur,

Ik heb uw eerste brief nog niet aan de bisschop van Saintes overhandigd, want hij is nog niet terug uit Napels waar hij heen was gegaan, zoals ik u heb geschreven. Hij moet over drie dagen hier zijn. Dan zal ik hem uw eerste brief geven en een paar dagen later geef ik hem uw tweede brief en vraag om antwoord. Ik begrijp dat noch hij noch de kardinalen Salviati en Ridolfi, noch Filippo Strozzi met al zijn geld, ook maar iets van de keizer gedaan hebben kunnen krijgen van wat ze in hun hoofd hadden, hoewel zij bereid waren hem uit naam van alle ballingen en alle mensen die uit Florence waren uitgewezen contant een miljoen in goudstukken te geven, La Rocca¹³ te voltooiën, met de bouw waarvan in Florence al was begonnen, en die in naam van de keizer voor onbepaalde tijd te voorzien van een sterk garnizoen en hem jaarlijks honderdduizend dukaten te betalen, mits en op voorwaarde dat hij hun vroegere bezittingen, gebieden en vrijheden zou teruggeven.

De hertog van Florence is daarentegen met veel eerbetoon door hem ontvangen en zodra hij daar aankwam is de keizer hem tegemoet gekomen en heeft hem *post manus oscula*¹⁴ door de prins van Salerno,¹⁵ de onderkoning van Napels,¹⁶ de markies van Vasto,¹⁷ de hertog van Alva^{17a} en andere vooraanstaande mannen van zijn hof hier in de stad naar het Castel Capuano¹⁸ laten brengen, waar zijn bastaarddochter verblijft, de aanstaande bruid van de hertog van Florence,¹⁹ en daar heeft hij zich zo veel hij maar wilde met haar kunnen onderhouden, haar gekust en met haar gesoupeerd. Sindsdien hebben de bovengenoemde kardinalen, de bisschop van Saintes en Strozzi aan een stuk door aandrang uitgeoefend op de keizer. Maar de keizer heeft zijn definitieve beslissing uitgesteld tot zijn komst hier in de stad. De hertog van Florence heeft in La Rocca, een prachtige burcht die hij in Florence heeft laten bouwen, aan de voorkant van het portaal een adelaar laten schilderen met vleugels zo groot als die van de windmolens van Mirebalais,²⁰ om als het ware te getuigen en blijk te geven van het feit dat hij alleen onderdaan is van de keizer. En in zijn dwingelandij is hij zo handig te werk gegaan dat de Florentijnen tegenover de keizer *nomine communitatis*²¹ hebben verklaard dat ze geen andere heer wensen dan hem. Het is wel een feit dat hij uitgewezen en ballingen flink heeft gestraft. Pasquino^{21a} heeft kortgeleden nog een liedje gemaakt waarin hij tegen Strozzi zegt: *Pugna pro patria*;²² tegen Alessandro, de hertog van Florence: *datum serva*;²³ tegen de keizer: *quae nociter tenes, quamvis sint chara, relinque*;²⁴ tegen de koning: *quod potes, id tenta*;²⁵ tegen de twee kardinalen Salviati en Ridolfi: *hos brevitatis sensus fecit conjungere binos*.²⁶

Monseigneur,

Wat betreft de hertog van Ferrara, ik heb u geschreven hoe hij is teruggekeerd uit Napels en zich heeft teruggetrokken in Ferrara. Mevrouw Renée is bevallen van een dochter; ze had al een mooi dochtertje van een jaar of zes, zeven en een zoontje van drie.²⁷ De hertog is het niet eens kunnen worden met de paus, want deze vroeg een exorbitant bedrag voor de belening van zijn landerijen, hoewel hij er vijftigduizend daalders af had gedaan omwille van genoemde dame, en wel omdat kardinaal Du Bellay en de kardinaal van Mâcon voortdurend ernaar streven de echtelijke liefde van de hertog van Ferrara voor haar te doen toenemen. En daarom is Lion Jamet²⁸ hier in de stad gekomen en nu is het nog maar honderdvijftigduizend daalders. Maar ze konden het niet eens worden, want de paus wilde dat hij zou erkennen dat hij al zijn gebieden geheel en al in leen had van de Heilige Stoel. Dat wilde de ander niet en hij wilde dat alleen erkennen voor de gebieden waarvan wijlen zijn vader het had erkend en voor wat de keizer daar in Bologna bij arrest van had toegewezen ten tijde van wijlen paus Clemens. Zo vertrok hij *re infecta*²⁹ en begaf zich naar de keizer, die hem beloofde dat hij de paus bij zijn komst wel zo ver zou krijgen dat hij zou instemmen met het punt dat in zijn genoemd arrest werd vermeld, en hij zei dat de hertog maar naar huis moest gaan en het aan hem moest overlaten om zijn zaak te bepleiten als hij eenmaal hier zou zijn. Hij moest de reeds overeengekomen som niet betalen voordat hij door hem helemaal op de hoogte was gesteld. De truc is deze: de keizer heeft geldgebrek en zoekt overal centjes en hij legt waar hij maar kan iedereen belastingen op en sluit overal leningen. Als hij dan hier is aangekomen zal hij de paus om geld vragen, dat is zonneklaar, want hij zal hem erop wijzen dat hij al die oorlogen tegen de Turken en tegen Barbarossa heeft gevoerd om Italië en de paus te beschermen, en dat deze dus ook wel een steentje zal moeten bijdragen. De paus zal antwoorden dat hij geen geld heeft en hem duidelijk laten zien hoe arm hij is. Dan zal de keizer hem vragen om hem het geld van de hertog van Ferrara te geven. Hij kan zijn beurs dan gesloten houden en hoeft alleen maar zijn *fiat* te geven. En zo worden de dingen stiekem geregeld. De zaak is echter nog niet beklonken.

Monseigneur,

U vraagt of de heer Pier Luigi Farnese een legitieme zoon is of een bastaard van de paus.³⁰ Nu moet u weten dat de paus nooit getrouwd is geweest, dat wil dus zeggen dat bovengenoemde echt een bastaard is. En de paus had ook een wondermooie zuster. Nog heden ten dage kan men in het paleis, in dat deel van het gebouw waar de directeuren van de kanselarij verblijven en dat werd gebouwd door paus Alexander, een afbeelding van de Maagd Maria zien die naar haar uiterlijk en gelijkenis is gemaakt.³¹ Ze was getrouwd met een edelman, een neef van de heer Rance.³² Toen deze ten oorlog was getrokken ten tijde van de expeditie tegen Napels, zocht deze paus Alexander haar op. De heer Rance, die van het geval op de hoogte was gesteld, verwittigde zijn neef hiervan en wees hem erop dat hij niet mocht toestaan dat zijn familie zo werd beledigd door een Spaanse paus, en als zijn neef het over zijn kant zou laten gaan, dan zou hijzelf niet lijdelijk toezien. Om kort te gaan, hij vermoordde haar. Over deze misdaad deed paus Paulus III zijn beklag bij de toenmalige paus Alexander VI. Om tegemoet te komen aan zijn grieven en om zijn verdriet te verzachten maakte deze hem kardinaal, hoewel hij nog erg jong was, en hij verleende hem nog andere gunsten. In die tijd onderhield de paus een Romeinse vrouw uit het geslacht Ruffino, bij wie hij een dochter³³ had die getrouwd was met de heer Bauge, graaf van Santa Fiori,³⁴ die in deze stad is overleden in de periode dat ik hier verbleef. Van deze dochter had hij ook een van de twee jonge kardinalen, die men de kardinaal van Santa Fiori noemt.³⁵ Hij heeft ook een zoon, namelijk de heer Pier Luigi naar wie u informeert en die is getrouwd met de dochter van de graaf van Servella,³⁶ van wie hij een hok vol kinderen heeft en onder anderen het jonge kardinaaltje Farnese,³⁷ die

benoemd is tot vice-kanselier na de dood van wijlen kardinaal de' Medici.³⁸

Uit het bovenstaande kunt u wel opmaken waarom de paus het niet erg had begrepen op de heer Rance en waarom omgekeerd deze Rance niet veel vertrouwen had in hem, en waarom er ook een hevige ruzie is tussen de heer Gian Paolo de Ceri, de zoon van genoemde heer Rance, en bovengenoemde Pier Luigi, want deze wil de dood van zijn tante wreken. Maar wat betreft de heer Rance, dat probleem is opgelost, want de heer Rance is op de elfde van deze maand tijdens de jacht omgekomen, want zo oud als hij was had hij daar altijd veel plezier in. Het volgende is namelijk gebeurd: hij had een aantal Turkse paarden gekocht op de markt van Racanati, waarvan hij er een meenam op jacht. Het dier was zo gevoelig in de mond dat het bij een felle ruk van de teugel viel en op hem terecht kwam. De zadelboog sneed hem dusdanig de adem af dat hij na het ongeluk nog hoogstens een halfuur heeft geleefd. Het was een groot verlies voor de Fransen, en de koning heeft in hem in Italië een goede dienaar verloren. Weliswaar wordt er gezegd dat zijn zoon, de genoemde Gian Paolo, dat in de toekomst niet minder zal zijn, maar die heeft nog lang niet zo'n ervaring in het oorlogvoeren, en ook nog lang niet zo'n goede naam bij de commandanten en de soldaten als wijlen die brave man. Ik zou van ganser harte wensen dat de heer d'Estissac³⁹ uit zijn nalatenschap het graafschap Pontoise zou krijgen, want naar men zegt brengt dat veel geld op.⁴⁰

Om de begrafenisplechtigheid bij te wonen en zijn vrouw de markgravin te troosten, heeft de kardinaal de heer de Rambouillet⁴¹ en de abt van Saint-Nicaise,⁴² die nauw verwant was met de overledene, naar Ceri gestuurd, dat ongeveer twintig mijl van deze stad verwijderd is. Ik geloof dat u hem aan het hof hebt ontmoet. Het is een heel levendig mannetje dat de aartsdiaken van de Orsini's werd genoemd. Er waren daar nog wat van die hoge pieten.⁴³ De bisschop van Mâcon heeft hem daar ook ontmoet.

Monseigneur,

De volgende keer dat ik u schrijf zal ik u uitgebreid op de hoogte stellen van het nieuws omtrent de keizer, want zijn plannen zijn nog niet bekend. Hij verblijft nog in Napels; men verwacht hem hier aan het einde van de maand en men treft grote voorbereidingen voor zijn komst, en er wordt een massa triomfbogen opgericht. Zijn vier kwartiermeesters zijn al geruime tijd hier in de stad: twee Spanjaarden, een Bourgondiër en een Vlaming. De resten van de kerken, de paleizen en de huizen die de paus heeft laten slopen en met de grond gelijk heeft laten maken om de weg voor de keizer te effenen en aan te leggen, zorgen voor een naargeestige aanblik.⁴⁴ En voor de kosten van het overige heeft hij belastingen opgelegd en geld gevraagd aan het college van kardinalen, aan de grootwaardigheidsbekleders van het hof en aan de ambachtslieden van de stad tot de waterdraggers aan toe. De hele stad wemelt al van de buitenlanders. Op de vijfde van deze maand kwam hier op bevel van de keizer de kardinaal van Trente⁴⁵ *Tridentinus*, in Duitsland, met groot gevolg, luisterrijker nog dan dat van de paus. Hij werd vergezeld door meer dan honderd Duitsers in officieel gewaad, te weten rode toga's met een gele band, en op de rechtermouw was een samengebonden korenschoof geborduurd, met daaromheen de letters van het woord *unitas*. Ik begrijp dat hij zich zeer inspant voor vrede en overeenstemming voor heel de christenheid en in ieder geval voor het concilie.. Ik was erbij toen hij tegen kardinaal Du Bellay zei: 'De Heilige Vader, de kardinalen, bisschoppen en prelaten van de Kerk deinken terug voor het concilie en willen er niet van horen, hoewel ze door de wereldlijke macht ertoe worden opgeroepen, maar volgens mij zal het niet lang meer duren of de prelaten van de Kerk zijn gedwongen erom te vragen en dan zullen de wereldlijke heersers er niets meer van willen weten. Dat gaat gebeuren als die alle bezittingen en al het erfgoed van de Kerk hebben afgenomen, dat ze hadden gegeven in de tijd dat de geestelijkheid door middel van talrijke concilies vrede en eenheid wist te bewaren onder de wereldlijke heersers.'

Andrea Doria is op de derde van deze maand hier in de stad aangekomen in nogal slechte omstandigheden. Bij zijn aankomst was er geen plechtige ontvangst, behalve dan dat de heer Pier Luigi hem naar het paleis van de kardinaal kamerling heeft gebracht, die afkomstig is uit Genua, uit de familie en het geslacht Spinola. De volgende dag heeft hij zijn opwachting gemaakt bij de paus en de dag daarna is hij vertrokken. Op last van de keizer begaf hij zich naar Genua om te zien hoe in Frankrijk de vlag erbij hangt met het oog op de oorlog. Men heeft hier uit betrouwbare bron vernomen dat de oude koningin van Engeland⁴⁶ is gestorven, en er wordt bovendien gezegd dat haar dochter⁴⁷ ernstig ziek is. Hoe dan ook, de bul die men in elkaar aan het flansen was tegen de koning van Engeland, om die te excommuniceren en zijn koninkrijk te verbieden en uit te bannen, zoals ik u heb geschreven,⁴⁸ is niet door het consistorie gekomen vanwege de artikelen *de comitatibus externorum et commercii mutuis*,⁴⁹ waartegen kardinaal Du Bellay en de bisschop van Mâcon zich uit naam van de koning hebben verzet, vanwege het belang dat deze daarbij beweerde te hebben.⁵⁰ De zaak is uitgesteld tot de komst van de keizer.

Monseigneur,

Ik beveel mij allernederigst aan in uw welwillendheid en ik bid Onze Heer dat Hij u gezondheid schenkt en een goed en lang leven.

Rome, de xve februari 1536

Uw zeer nederige dienaar
François Rabelais

NOTEN

1. Adrien Vernon, heer van Montreuil-Bonnin, kamerheer.
2. René du Bellay, heer van La Turmelière, broer van de dichter Joachim du Bellay en dus een neef van kardinaal du Bellay in wiens gevolg Rabelais nu in Rome verblijft.
3. De paarden uit Napels waren vermaard; zie *Gargantua* XLI.
4. Zie brief I.
5. *Van welk diocees.*
6. *Zuiver en alleen of met het oog op een verandering.*
7. Frans I wilde dat Jan van Lotharingen pauselijk gezant zou worden, maar dat viel niet in goede aarde bij Jean du Bellay, die hem eigenlijk had moeten steunen.
8. *Niemand neemt in eigen ogen slechts de tweede plaats in.*
9. De particuliere tuin van de paus lag tussen het Vaticaan en het Belvedere.
10. Een nicht van Geoffroy d'Estissac (zie brief I).
11. Het oude Kreta.
12. Zie ook brief I, noot 6.
13. Dwangburcht in Florence.
14. *Na een handkus.*
15. Ferrante di Sanseverino.
16. Pedro Alvarez de Toledo, markies van Villafranca.
17. Alfonso II de Avalos y Aquino, markies van Vasto.
- 17a. Fernando Alvarez de Toledo.
18. Het Castel Capuano is tegenwoordig het gerechtsgebouw van Napels.
19. Margaretha van Parma, de latere landvoogdes der Nederlanden, trouwde in 1536 met Alessandro de' Medici. Ze was toen 14 jaar.
20. Zie *Gargantua* XI.
21. *Uit naam van de gemeenschap.*
- 21a. Pasquino is de naam die de Romeinen aan een verminkt antiek beeld in Rome gaven en waartegen zij hekeldichten en dergelijke plakten. Deze werden *pasquillo* genoemd, en daar danken wij onze *paskwil* aan.
22. *Vecht voor het vaderland.*
23. *Houd in stand wat je hebt gekregen.*
24. *Zie af van wat je zal schaden, ook al ben je erop gesteld.*
25. *Wat je kunt, probeer dat te realiseren.*
26. *Die twee zijn door hun geboorneerdheid met elkaar verbonden.*

27. Renée de France (zie brief I noot 44). Haar dochter Anna was geboren in 1531 en haar zoon Alfonso in 1533. Lucrezia, over wie Rabelais het hier heeft, was geboren op 16 december 1535.
28. Lion Jamet is bekend door zijn vriendschap met de dichter Marot. Hij was als financieel deskundige in dienst van Ercole d'Este, hertog van Ferrara.
29. *Onverrichter zake.*
30. Pier Luigi Farnese was een zoon van paus Paulus III, die bij diens geboorte in 1503 nog kardinaal was.
31. Volgens de overlevering zou Pinturicchio boven een deur van het Vaticaan een afbeelding van de Heilige Maagd hebben geschilderd die een zekere gelijkenis vertoonde met Giulia Farnese. Alexander VI (Rodrigo de Borgia) was paus van 1492 tot zijn dood in 1503.
32. Orsino Orsini, neef van Renzo da Ceri (zie brief I n. 47).
33. Costanza Farnese.
34. Bosio II Sforza di Federico.
35. Guido Ascanio.
36. Girolama Orsini.
37. Alessandro, de oudste van Girolama's vijf zonen, werd op veertienjarige leeftijd kardinaal.
38. Ippolito de' Medici werd in 1535 vergiftigd.
39. Het gaat hier om de neef van Geoffroy d'Estissac, Louis, kamerheer des konings.
40. Het graafschap Pontoise was in 1525 toegekend aan Renzo da Ceri. Bij diens dood erfde zijn zoon Gian Paolo het.
41. Jacques d'Angennes, die tot het gevolg van kardinaal Du Bellay behoorde.
42. Charles Juvénal Orsini, aalmoezenier van Frans I, behoorde eveneens tot het gevolg van kardinaal Du Bellay. Maar zoals wel vaker vergist Rabelais zich, want Juvénal was geen familie van Orsini.
43. Rabelais spreekt vaak wat spottend over de hoogwaardigheidsbekleders van het Vaticaan.
44. Zie brief II.
45. Bernard von Cles, sinds 1530 kardinaal. Hij was belast met het bijeenroepen van het Concilie van Trente.
46. Catharina van Aragon, een ex-vrouw van Hendrik VIII. Zij was gestorven op 7 januari 1536.
47. Mary Tudor, de latere koningin van Engeland. Het gaat hier kennelijk om een vals gerucht.
48. In een verloren gegane brief.
49. *Aangaande het verkeer met het buitenland en de wederzijdse handelsbetrekkingen.*
50. Frans I was tegen excommunicatie van Hendrik VIII, want hij vreesde dat de handelsbetrekkingen daaronder zouden lijden.